

132 (132).
KHAÇER HAKOB ABLAPUTYAN'IN ANLATTIKLARI
(1893, YEDESYA [URFA], KAMURC K. DOĞUMLU)

Ben Urfa'nın Kamurc Köyü'nde doğdum. Atalarımız Sasun'dan göç etmişler.

Dedelerimizden duyduğuma göre, İsa Mesih dünyaya geldiği zaman Kral Abgar'ın 40 oğlu varmış; kral onlarla birlikte cüzzam hastalığına yakalanmış. Hiçbir hekim onları iyileştiremiyormuş. Kral Abgar Mesih'in dünyaya geldiğini, körlerin görmesini sağlayıp, topalları yürüttüğünü duyarak, Mesih'in resmini çizmesi ve getirip kendisine teslim etmesi için ressamı Tadevos'u ona göndermiş.

Tadevos Kudüs'e gitmiş; tapınağa girmiş; Mesih'in sahnın üstünde vaaz verdiğini görmüş. Onun resmini çizmek istemiş; ama çizdiği resim bir ihtiyarın resmiymiş. Ressam tualin öteki yüzünü çevirince resim on iki yaşında bir oğlanın resmine dönüşmüş. O zaman, Mesih onun yanına gidip sormuş :”Ne yapıyorsun?”

Ressam da ona : “Efendimiz, resminizi çizmek istiyorum ama olmuyor” diye cevap vermiş.

Mesih tualı alıp yüzüne yapıştırmış ve ressama iade etmiş. Ressam tualı alıp yola düşmüş. O, bir ışığın kendisini korumak için takip ettiğinin farkında değilmiş. İnsanlar ışığı görerek onu yakalamaya gitmişler. Ressam kendisini yakalayacaklarını görmüş; bir yıkıntının yanında kör bir kuyu görerek tualı içine bırakmış. Tadevos kralın huzuruna çıkarak : “Mesih'in resmini kör kuyunun içine bıraktım” demiş.

Abgar bunu duyup oğullarını biraraya toplamış; onlara :”O kör kuyuda su olması lazım; orda yıkanırız” demiş.

Oğullarından otuz dokuzu ona inanmışlar; küçük oğlu ise inanmamış. Kral oğullarını oraya götürmüş; onlar kuyudan su çekerek yıkanmış ve iyileşmişler. Babası küçük oğluna lanet okuyarak şöyle demiş : ”Senin çocukların bundan böyle kusurlu olsunlar.”

Bizim dönemimize kadar o kuyuda hep su bulunurdu. Hastalar gidip orda yıkanırlandı. Ona Aziz Sandurak adı verilirdi.

Urfa Şehri'nde İbrahim Peygamber'in balıklarla dolu gölü de vardı; o balıkları yemek yasaktı. Şehrin çok şirin bir görünümü vardı. O yüzden de ona başkent adı verildi. Onun çevresinde pek çok bahçeler, bağlar vardı. Havası temiz, suyu sihhate yararlı ve şifalıydı. İki hastane vardı; biri şehir, diğeri Alman hastanesiydi.

Benim beş halam, üç amcam, ve babam vardı.

Biz demirci ve bahçivandık. Urfa'ya bir saat mesafedeki Kamurc bir Ermeni köyüydü. Kilisemiz, okulumuz vardı. Orda bin hane Hıristiyan yaşıyordu. Evlerimiz, bahçelerimiz,

bağlarımız, koyunlarımız, atlarımız vardı. Kendimiz için çalışıyor ve yaşıyorduk.

Ben 1893 yılında doğdum. Ben küçükken, 1895'in acı olaylarını anlatırlardı. Annem ağlayarak iki dayısını Urfa'da öldürdüklerini, büyük olan Hakob'un evli, küçük olanın da genç olduğunu anlatırdı. Hükümet'ten Ermenilerin silahlarının toplanması için emir gelmiş. Ermenilerden 1800 martın toplamışlar. Silahı olmayanları silah satın alıp teslim etmeye zorlamışlar. Sultan bütün Ermenilerin yok edilmesini emretmiş. Saldırı sinyali olarak birisi tüfeğini ateşlemiş; Türk askerler ve kalabalık, Ermeni mahallesine hücum edip katliama başlamış. Baltalarla kapıları kırıyorlarmış. Evlerdekileri teker teker dışarı çıkarıp vahşice boğazlıyorlarmış. Bizim evde de bu şekilde 40 kişi öldürmüşler. Tanıdık bir şeyh şöyle emretmiş : “Onların ellerini kollarını bağlayın; koyun gibi yanıma getirin.”

Yüzden fazla insanın ellerini, kollarını bağlayarak koyun gibi boğazlarını kesmişler. İnsanlar canlarını kurtarmak için su kuyularına iniyorlarmış; Türkler de arkalarından tabancayla ateş ediyormuş. 19 Aralık 1895 tarihinde cereyan eden vahşi katliam öğlene kadar sürmüştü.

Cumartesi akşamı sekiz bin Ermeni kadın ve çocuk kiliseye yerleşmişler. Türkler otuz teneke gazla kiliseyi ve içindeki insanları diri diri yakmışlar; üç bin Ermeni'yi de baltayla öldürmüşler.

O zaman Kamurclular bir toplantı yapıp, kimlerin silahı varsa onların köy yollarını gözetim altında tutmasına karar vermişler.

Köyümüzün konumu iyiydi; arkasında dağ, önünde ova vardı. Gelenleri on saatlik mesafeden görmek mümkündü. Köyün ise bir tek yolu vardı. Köydeki damlara taş barikatlar kuruldu. Bir kısım gençler gidip bahçelerde mevzilendi. Düşman büyük bir kalabalıkla, at sırtında, yayan, deve sırtında bizi öldürüp mallarımızı yağmalamak için bize doğru geliyordu.

Bizim gençler bahçelerden ateş açtılar. Uzaktan, kalabalıkta bir panik baş gösterdiğini gördük. Onlar korkudan uzaklaştılar.

Biz geçimimizi sağlamakla meşgul olmaya başladık : buğday ekiliyor, hasat ediyor, genç yaşlı hep birlikte çalışıyorduk. Ben de genç yaşında ebeveynimle birlikte kâh bahçede, kâh bağda çalışmaya başladım; oğlakları otlatıyordum.

Biz ve amcalarım bir avlunun çevresinde yaşıyorduk. Büyük amcam Khaçer'in dört erkek, iki kız evladı vardı. Diğer amcam, Hayrapet'in üç kız, üç erkek evladı vardı. Onun buğday ektiği yerde testereyle kendi boynunu kesmişlerdir. Üçüncü amcam Davit'in beş kız evladı vardı. O çok cesurdu. 1915 olayları sırasında onu hapsettiler; götürüp astılar.

Babam Hakob, herkes tarafından sevilirdi. Köyde bir kavga çıktığında, hükümetin eline düşmesinler diye babam gidip tarafları barıştırdı.

1915 yılının Ekim ayında, zengin olsun, fakir olsun her Ermeni ailenin sürgün edileceği hakkında hükümetten bir emir geldi. Annem erkek olduğumuz anlaşılmasın diye bana ve

erkek kardeşime kız elbisesi giydirdi; başımıza yazma bağladı. Dediler ki: “Hayvanları satmayın; sizi Rakka’ya götüreceğiz.”

Yola çıktık; küçüklü büyüklü bir kalabalık, hepsi de zayıf, yorgun, bütün yaz varlıklarını sürdürmek için aralıksız çalışmışlardı; şimdi ise kar yerleri kaplıyordu. Yolda Türkler kervanımıza saldırdılar; hayvanlarımızı çalıp götürdüler. Çöle vardık. Orda, başka yerlerden sürgün edilenleri de bizimle birleştirdiler. Hepimizi önce Rakka’ya, oradan da Sappa’ya sürdüler. Yengem yolda öldü. Ordan Mağtantıpnı’ye gittik. Der Zor’dan soyarak, öldürerek bizi Habur Nehri üzerindeki Bısera’ya götürdüler. Türklerin eline geçmemek için pek çok kadın ve kız kendini suya attı ve boğuldu. Babam Arapça biliyordu; adamın tekine para vermeyi vaat edip, orda kalmamız için ondan rica etti. O Arap bizi kendi avlusuna götürdü. Sabah, muhacirler yola çıkacakları sırada, bizim onlarla olmadığımızı fark edip : “Hakoblar bizimle gelmeden biz de gitmeyiz” demişler. Öyle ki, gelip bizi buldular; onlara katıldık; Suvar’a doğru yolumuza devam ettik.

Suvar’dan sonra Habur Nehri’ni aşım, Abu Hamda’ya vardık. Su tuzlu ve acıydı. Halk dut gibi yere serildi; zavallıların artık gücü kalmamıştı. Yolumuza devam edip Aynılğazal’a vardık. Orda, amcamın karısı ve kızları öldüler. Biz çok büyük bir köy olan Telafer’e gittik; pek çok Ermeni orda kaldı. Yolumuza devam ederek Asur’un başkenti Musul’a vardık. Oradan çıktığımızda babam hastalandı.

Habur Nehri üzerindeki tahta köprüyü geçip, Nebiyos’a vardık. Bizi büyük bir hana götürdüler. Ben, orda derin bir çukur olduğunu, insanları ayaklarından çekerek diri diri götürüp o çukurun içine attıklarını kendi gözlerimle gördüm.

Orda, oldukça uzun bir süre kaldık. Babamı, iyileşmesi için Musul’a gönderdik. Orda, babam Arapça bildiği için zengin bir şahsın kâtibiyle tanışmış. O, babama : “Aileni getir” demiş. Babam Nebiyos’a geldi. Orda, beş yaşındaki erkek kardeşim koleraya yakalandı ve öldü. Amcamın oğlunun karısı da iki kızının bakımını babama bırakarak öldü.

Bizi Musul’dan Karkut’a sürecekerdi; ama babam bizi serbest bırakmaları karşılığında askerlere para vermeyi vaat etti. Sabah saat ikide asker gelip kapıyı açtı ve biz o iğrenç, kokmuş inden çıktık.

O koskoca aileden geriye Davit’in üç oğlu ve bir kızı, Khaçer’in iki oğlu ve iki öksüz kızı, Hayrapet’in iki oğlu ve bir kızı, babam ve onun iki oğluya iki kızı kaldı. Sözüün kisası, otuz beş kişilik aileden geriye on yedi kişi kaldı. Bir Arap, Davit amcamın evlatlarını ve Khaçer’in iki oğlunu götürüp öldürmüştü; iki kızdan küçük olanını Türkleştirmişler, diğerini sürgün etmişlerdi; o daha sonra gelip bizi buldu; ama biz ona bakacak durumda değildik. Amcam onu Bağdat’a götürdü; bugüne kadar da kendisini bir daha görmüş değiliz.

Ermeni halkı dört bir yana dağıldı. Bütün halk, yolunu kaybetmiş koyunlar gibi, kurtlardan kaçıyor, tilkilere yakalanıyordu.

Amcamla konuşan Kürt, iki kaçak asker gönderdi; biz de onlarla birlikte köye yaklaştık. Onlar

bize köyü gösterdikten sonra, bizi yolun üstünde bırakıp gittiler. Yağmur yağıyordu; bizim ise barınabileceğimiz bir yerimiz yoktu. Islanmıştık. Hayrapet amcamın dört çocuğu bizimle birlikteydi; biz de beş kişiydik, babam ve annem de vardı. Babam : “Gidip köyden bir hayvan getireyim; sizi götüreyim” dedi.

Babam ve ağabeyim köye kadar gitmişler; Van’dan sürgün edilmiş, Andranik Paşa’nın elinden kurtulmuş ve Ermenileri soyup, öldürerek kaçan Kürtler gidip babamdan para talebinde bulunmuşlar. “Sizin arkadaşlarınızı öldürdük; sizi de öldürürüz” demişler ve babamı dövmeye başlamışlar; onu yarı ölü halde bırakıp gitmişler. Arapça’ya vakıf olan babam, bir yolunu bulup ordaki yetkiliye giderek, ricada bulunmuş; onun karısının ayaklarına kapanmış. Onlar da bizi kendi evlerine götürmesi için ağabeyime iki eşek vermişler. Biz o yetkilinin evine gittik. Ateş yaktılar; elbiselerimizi kuruttuk. Vücutlarımız ısındı. Bize yiyecek verdiler; yedik. Babam dedi ki : “Narkizli Köyü’ne gideceğiz.” Adam bizi arabasıyla Narkizli Köyü’ne ulaştırdı. Bizi orda iyi karşıladılar. Adamın biri bize iş verdi. Ama çalışabilecek durumda değildik. Bizi gören : “Bunlar çabucak ölür” derdi; zira aç, susuz ve yorgunduk.

O adam köy muhtarına bir mektup yazdı ve bizi arabayla Süryani Köyü Telafer’e gönderdi. Mektubu köy muhtarına verdik; büyükannemden kalma bir kitap vardı; annem o kitabı da ona verdi. O, kitabı öpüp başına koydu; bize yer verdi; orda yaşayıp, güç kazandık, iyileştik, onların dilini öğrendik. Orda iki yıl kaldık.

Günün birinde, babam : “Musul’a gidelim, bakalım kimler hayatta kalmış” dedi ve Musul’a indik. Köprünün üstünde birisi bağırıp babama sarıldı; meğer bizim komşumuzun oğluymuş.

Amcamın oğulları gelip bizi Garahuş’a götürdüler; kışı orda geçirdik. Musul’a 48 kilometre mesafede yaşayan çok zengin bir adam vardı; ona Beyt Sabunci diyorlardı. Onun içinde meyve ağaçları olan çok güzel bir bahçesi vardı. O adam bizi işçi olarak kabul etti; para almadan çalışıyorduk. Babam pamuk ekti. Orayı terk ettik; amcamın evlatlarından ayrıldık; ama açlık bizi çok sıktı.

Ailece yola çıktık. Ermeni olduğumuzu duyarlar diye çok korkuyorduk. Yerdeki taşları düşman sanıyorduk. Geceyi bir mağarada geçirdik. Mağaranın yakınlarında bir su kaynağı vardı. Kaynağın üstünde Ermenice harfler yazlıydı. Ablam oranın bir Ermeni köyü olduğunu ve herkesin öldürüldüğünü söyledi. Dağlarda yürüdük; yıkılmış bir dükkân gördük. Sabah Cizrabodan’a doğru yolumuza devam ettik. Yolda kurumuş hayvan yemi yemekten kabız olmuştuk. Bir köye vardık; köyün kilisesi uzaktan görülüyordu. Yaklaşıp bir eve girdik; ama bize yer vermediler; bizi ahıra yerleştirdiler. Kız kardeşimin elinde bir yüzük vardı; ev sahibinin kızı o yüzüğü istedi; kız kardeşim de ona biraz ekmek vermesini söyledi. Kız bir parça ekmek verip yüzüğü aldı. O bir parça ekmeği altı kişi paylaştık. Sabah yeniden yürümeye başladık. Aç, susuz Peşhabur isimli bir nehre vardık. Bir grup atlı Arap asker Cizrabodan’a gidecekti. Nehre girdiler; biz de onlarla birlikte girdik; önce babam suya girdi; sonra erkek kardeşim sonra da ben. Ablam, annem ve kız kardeşim suyun diğer yakasında kaldılar. Babam nehirden çıktı; erkek kardeşlerim de sudan çıkmak üzereydiler. Ablam akıntının beni sürüklediğini görüp bağırdı. Babam, erkek kardeşim yetiştiler; elimden tutup beni dışarı çektiler. Baktılar ki, akıntı kız kardeşimi de sürükleyecek, babam elindeki büyük

bir sopayla onu da sudan dışarı çekti. Babam Arapça dilini ve kurallarını bilirdi; şöyle bağırdı : “Şerefi olan yardım etsin!” Askerler yardımına koştular. El ele verip kız kardeşimi sudan çıkardılar. Askerlerden biri üzerindeki abayı çıkarıp babama verdi ve : “Al şunu! Kızlarına ver buna sarılsınlar ki, üşümesinler” dedi. Babama bir de at verdi ve :”Git karını ve kızını da getir” dedi. Babam ata binip karşı yakadan annemi ve ablamı getirdi ve askere teşekkür etti.

İki gündür ağabeyimin karnı ağrıyordu; büyük aptesini yapamamıştı. “”Ben artık yürüyemiyorum” dedi. Babam onun yanında kaldı. Biz devam ettik; Tigris [Dicle] Nehri’ni kayıklarla geçtik. O taraf Cizrabodan Şehri’ydi. Babam ağabeyimi getirdi ve şehre girdik. Altı kişiydik ve bir tek yatağımız vardı. Kış sert geçiyordu. Ocak ayıydı. Yolda bir eşek bulup, elbiselerimizi sırtına yükledik ve yola devam ettik. Bir kadına rastladık; ona sorduk : “Kalabileceğimiz bir yer, bir han yok mu?”

Kadın şöyle cevap verdi : “Baba! Hana gitmeyin! Orda Ermenileri öldürüp kuyuya doldurdular.

Biz de Kürtçe biliyorduk; ablam : “Baba, o kadının sözünü dinle!” dedi.

Kadınla birlikte gittik; büyük bir avluya girdik. Orda sadece biz vardık. O geceyi orda geçirdik. Babamın yanında bir mecidiye vardı; annem onu ciğer almaya yolladı. Kasap ona “Ermenice konuşmayın” demiş; zira kendisi de Ermeniymiş. Babam ciğeri getirdi; annem haşladı; suyunu ağabeyime içirdi, bağırsakları boşaldı.

Sabah yola çıktık; bir köye vardık. Bir eve yaklaştık; bir erkek sesi Kürtçe şöyle diyordu :”Kâfir sesi geliyor.” Yani, etrafta Ermeni var demek istiyordu. Kaçtık. Yolda bir deve kervanına rastladık. Kervan reisi bizi götürdü bir sofraya oturttu; bir keçi yavrusu kesti; bulgur pilavı yapıp bizi ağırladı.

Sabah onlarla birlikte yola çıktık; bize sahip çıktılar. Bizden birisi yürüyemediğinde, yolda kalmayalım diye onu bir devenin sırtına bindiriyorlardı. Ayaklarım yürümekten şişmişti; beni bir devenin sırtına oturttular; Mıspetin’e kadar gittik. Annem ve kız kardeşlerim bizden önce oraya varmışlar; değirmenin arkasında bizi bekliyorlardı. Kız kardeşim nehre doğru koşuyor, ablası ona bağıırıyordu: “Kız gel buraya; Ermeni olduğunu duyarlarsa bizi öldürürler.”

Orda, değirmenden bir adam çıktı; Ermeni olduğumuzu anlayınca bizi yanına aldı. Babam artık tanınmaz haldeydi. Onun yanından bir atlı geçti ve babam onu ismiyle çağırdı; ona “İnciner Movses Efendi” diye hitap etti. Atlı durdu; güzel Hakob’un neye dönmüş olduğunu gördü. Babam ona bir altın verdi; ertesi sabah karşılaşmak üzere anlaştılar. Biz, genç yaşlı, hep birlikte Almanların yanında demiryolu inşaatında çalışmaya başladık.

Amcam Davit’in beş evladı ve Hayrapet amcamın bir kızı ile çalışmaya devam ettik. “İngilizler geldi, bütün Ermeniler evlerine dönsün” diye emir geldi. Almanlar kaçıyorlardı; Araplar onların peşine düşmüşler; gün ışyıncaaya kadar tüfekleriyle ateş ediyorlar, yağma yapıyorlardı.

İngilizler yüz kırk vagona öksüz ve dulları doldurdular; onlara kuru besinler verip Halep'e götürdüler. O öksüzler dünyanın dört bir yanına dağıldı. Biz de onlarla birlikte Arabpunar'a gittik; sonra Suruc'a ve Urfa'ya gittik. Bir gece bir Türk'ün evinde kaldık. Sonra, Kamurc'a gittik. Evlerimiz yerle bir olmuş, oraya Türkçe konuşan muhacirler, Çeçenler ve Çerkezler ve başka milletler gelip yerleşmişlerdi. Evlerin damındaki kirişleri, kapıları, pencereleri yakmışlardı; odaların duvarları simsiyahtı.

Ailemizden geriye dokuz kişi kalmıştı. Türkleşmiş olan birkaç Ermeni aile Kamurc Köyü'nde kalmıştı. Askerlik görevlerini tamamlayıp gelen Ermeni gençler yıkıntıların üstüne ev inşa etmeye başladılar. Çalışmaya başladık. O yıllarda pahallılık vardı; hayatını kazanmak zordu. Hayvan satın aldık. Toprağı sürmeye başladık. Urfalılar Halep'ten gelmişlerdi; ama her şey yıkıntı halindeydi. Gerçekten, o günlerde çıldırmak işten bile değildi. İnsanlar bazen kendi yıkılmış evlerine girip ağlıyorlar, şehit edilen sevgili yakınlarını çağırıyorlardı. O durum iki yıl sürdü. Mecburen duruma alıştılar ve evlerini onarmaya başladılar.

1919 yılı başlarında Irak'taki İngiliz idaresi Ermenilere memleketlerine geri dönmeleri için kolaylıklar sağlıyordu. Ermeniler köye girdiklerinde pek çoğu harabeleri görerek dizlerinin üstüne çöktü; zira kanunsuzlar evi barkı yerle bir etmişlerdi. Zaman içinde kan ter dökerek yetiştirilen ağaçlar kökünden sökülmüştü. Biz yüz yetmiş aileydik.

Sonunda, Amerikalı bir kızın Urfa'da bulunması bir kutsama oldu. Kısa bir süre görev yapmalarına rağmen, havarilere benzeyen şu misyoner kızlar saygı gördüler : Miss Shaddock, ve 1915 olayları kendisini çok sarstığı için hastalanıp Danimarka'ya tedavi olmaya giden ve pek çok Ermeni'nin karnını doyurup ölümden kurtarmış Miss Karen Eppe. Nurlar içinde yatsın.

1920 yılında, Türkler Yunanlılara karşı savaşmaya başladı. Ermenileri askere almaya başladılar. İngilizler çoktan gitmiş, Fransızlar gelmişti. Onlar altı yüz kişiydiler. Dört yıl Ermeniler rahat bir nefes aldı. Kurnaz Türk, Ermenileri şehirden çıkarmak istedi.

9 Mart 1920 günü, yoğun bir kar yağışı vardı. 6 Nisan gecesi, Fransız ordugâhından Fransızların çok vahim bir durumda oldukları ve onların ayrılmalarından sonra Türklerin Ermenilerin canını bağışlayacağı konusunda hiç kimsenin güvence veremeyeceği haberi ulaştı.

10 Nisan günü, geceyarısı Fransız askerleri Türk jandarmaların önderliğinde Akaba ve Suruc yoluyla Telabad'daki ordugâhlarına ulaşmak üzere yola düştüler. Fransız bayrağını gönderden indirirken yüzbaşı Sarju kendi kafasına bir kurşun sıkıp yere yığılmıştı. Bu cesur asker Fransız milletine yapılan bu hakarete tahammül edememişti.

Tılfutur bölgesi mevzilerinden gelen haberler Akaba taraflarından silah sesleri duyulduğunu bildirdiğinde Ermeniler beklemedeydi. Çatışma olduğu açıktı; Türkler Fransızları pusuya düşürmüşlerdi. Bir saat sonra, çetelerden oluşan muazzam bir kalabalık Fransız askerlerin kellelerini süngülerinin ucuna takmış şehre Halep yolundan yaklaşıyordu; zira beş yüzü aşkın Fransız askerine atlı jandarmalar öncülük etmiş ve Akaba'nın ötesinde, Şapake Vadisi'nde

atlılar kaçmıştı. Önceden mevzilenmiş olan Türkler Fransız askerlerini hazırlıksız yakalamış ve katletmişti. Kuşatılan Fransız askerleri kanlarının son damlasına kadar çarpışmış ve şehit düşmüştü. O çarpışma esnasında Urfalı üniversiteli Hovhannes Çalyan ve Armenak Abacıyan da kahramanca şehit düşmüşlerdi.

Amerikalı bayanların o günlerde Urfa'da bulunması ise bir kutsamaydı. Amerikan yardımı 1922 yılına kadar devam etti. Onlar, çalışıp geçimlerini sağlayabilmeleri amacıyla erkekler için fabrikalar, kadınlar için ise elişi atölyeleri açtılar. Urfalı öksüzleri ise Suriye ve Lübnan'a götürdüler.

Fransızlar ayrıldıktan sonra buğday ektik; ama çekirgeler gelip buğdayı yedi. Günün birinde babam şehre gitti; bir tanıdığıyla konuşurken şöyle demiş "Bu yıl bizim tarlalar 'top attı'; varımızı yoğumuzu yitirdik." Dükkânda yatan Türkleşmiş bir Ermeni bunu duyup gitmiş hükümete : "Hakob Ağa Fransız'ın Urfa'yı vurmak için toplarıyla Suruc'a geldiğini söyledi" diye ihbar etmiş. Bu yalancı şahitlik üzerine babamı yakaladılar; siyasi tutuklu olarak hapsettiler.

Biz iki erkek kardeş, hem kendimize baktık, hem de zayıf düşmemesi için hapisteki babamıza baktık. Altı ay sonra onu yargılanmak üzere Tigranakert'e gönderdiler.

Erkek kardeşim bir adam buldu; savcıya başvurdu. Erkek kardeşimin ağzından babamı kurtarması için Mustafa Kemal'e başvuruldu. Ama, babamız üç ay hapiste kaldı. Birkaç ay sonra Mustafa Kemal'in tavsiyesi üzerine Hacami Paşa köyümüz Kamurc'a geldi. Hacami Paşa halka hitap ederek : "Topraklarınızı bize verin" dedi. Ermeniler bunu kabul etmediler. Mustafa Kemal, İslam'ın bulunduğu yerde başka hiç kimsenin hiçbir hakkı olmayacağı emrini verdi. Türkler bize sıkıntı vermeye, bizi dövmeye başladılar. Mecburen, ailece orayı terk edip, Carablus'a vardık. Orda hayvanlarımızı sattık. 1925'te arabayla Der Zor'a gittik; halamın oğulları aileleriyle birlikte orda yaşıyorlardı. Arapların arasında bahçıvanlık yapmaya başladık. Sonra, Tılısum'a gittik; duvar örmeye, kerpiç kesmeye başladık. Erkek kardeşim sıtmaya tutuldu ve Rakka'ya gitti; çünkü dayımlar orda yaşıyorlardı. Sonra, Der Zor'a gittik. Ben ve erkek kardeşim Fransız askeri olduk; Der Zor'a gidip çalıştık.

1931'de Ermeni rahipler sürgün mekânına gittiler; Ermenilerin kemiklerini topladılar. Der Zor'da bir arsa satın alıp, kemiklerin üstüne temel atıp kutsadılar; kilisenin duvarlarını inşa ettik. O yıl, Gülbenkyan'ın karısı ölmüştü; kiliseye onun adı, Maryam Astvatsatsin adı verildi.